

A BERZSENYI-LEGENDA.

Irta: *Dr. Merényi Oszkár.*

A NAGY KÖLTŐNEK saját életük van a különböző nemzedékek lelkében. Érdekes, organikus élet, amelyet érdemes és szükséges figyelemmel kísérsni. A következőkben vázlatosan meg akarom formálni Berzsenyi alakját az idők változásaiban, amint lénye a különböző időkben árnyalatilag más és másképpen tükröződik vissza. Berzsenyi költői sorsáról akarok beszélni, amelyben kifejezésre jut költői és emberi hivatásának lényege és értelme is.

Berzsenyinek ezt a halálon túli földi életét, a Berzsenyi-legendát Vörösmarty Mihály indította útnak, amikor az Akadémiának emlékezetes ülésén azt javasolta, hogy Berzsenyi felett a gyászbeszédet Kölcsey Ferenc mondja el, az a Kölcsey Ferenc, aki a költő halála előtt 19 évvel oly halálosan megsértette az érzékeny Berzsenyit. Kölcsey gyászbeszédében megalkotja a Berzsenyi-legendát alapmotívumait. Nincsen itt már szó Horatius vagy Matthisson hatásáról, műfaji és nyelvi kifogásokról, csak a halhatatlan Berzsenyi ihleti a szónokot. Kiemeli beszédében Berzsenyi lelkének fenséges szárnyalását, amelyhez hasonlót csak a legnagyobb görög ódaköltőben, Pindarosban csodálhatni. És felfedezi benne a modern költő tragikus magányát, aki négy fal között, szomorú egyedülletben sirja el lelkét, holott népek élén és seregek élén kellene járnia. A halál, a szenvedés, a tapasztalat és a kiábrándulás így hozza közel egymáshoz nagy távolságokból ezt a két nagy lelket és összebékíti őket a halhatatlanságban.

Ehhez a Berzsenyi-legendához keveset ad a következő nemzedék. Inkább elvesz belőle. A 40-es években az irodalom és az élet, különösen a politikai élet oly közel kerül egymáshoz, hogy kísérletet kell tenni Berzsenyi népszerűsítésére is. Erre a feladatra Döbrentei Gábor vállalkotik, Berzsenyi egyik legbizalmasabb embere, barátja. Megjelenik Döbrentei Berzsenyi-kiadása 1842-ben. Döbrentei bizonyos tekintetben önkéntelenül is Goethe Eckermannjára emlékezteti az embert, ha kettőjük viszonyát nézzük. Nem lehet elvitatni tőle, hogy szerette Berzsenyit. De célját, azt, hogy a költőt a szélesebb irodalmi olvasóközönség körében népszerűsítse és korszerűsítse, nem érthette el. Bőszavú, művészietlen előadása, terjengős jegyzetei nem szereztek új híveket a nagy költő műveinek. De — bár ragaszkodott a költőhöz és bámulója volt — nem volt meg benne az Eckermannok másik nagy erénye, az alázatos hűség. Erőszakos szövegváltoztatásai még jobban csökkentették kiadásának hatását és jelentőségét. Bár mentségére kell felhoznunk, hogy ebben az időben a magyar szövegkiadás még elég kezdetleges fokon állott. A költők kézirat-szövegeit az irodalmi kiadók, szerkesztők megváltoztatták esztétikai és különösen nyelvészeti meggyőződésük szerint. A könyvkiadás eszköz volt a kiadás-szerkesztő igazságainak védelmére. De mégis sokat köszönhetünk Döbrenteinek. Feljegyezte kiadásában Berzsenyi kedves mondasait, társalgását, viselkedését barátaival szemben. Néhány párbeszédében élénken áll előttünk Berzsenyi, az ember. Kiadása pedig irodalmi szükség-szerűség volt. Döbrentei halfogásain kívül a kor sem kedvezett Berzsenyi Dánielnek. Az irodalmi ízlés mindinkább a népies-nemzeti irányba tolódott el. A klasszikus költő formái és költészete iránti ellenszenvnek legélesebben Erdélyi János adott kifejezést ismeretes bírálatában, mely a szabadságharc

előtt jelent meg. De Erdélyi az első, aki a kezdődő magyar filozófia hegeli szárnyain felemelkedett Berzsenyi prózai munkáinak gondolatvilágába s így szélesítette és mélyítette azt a távlatot, amelybe a költőt be kell állítani.

De később költészetének örök tartalma, különösen nagy magyarsága ismét közelebb hozta Berzsenyit a nemzet lelkéhez, igaz, hogy oly időben, amikor nem lehetett hangot adni az őszinte érzésnek és a szabad gondolatnak. 1860-ban emlékművet emeltek a költőnek Niklán, a temetőben, ahol a nagy halott örök álmát alussza. Egyházi szónoklaton kívül más beszédnek nem volt szabad elhangoznia. Székács József, a széplelkű papköltő imádságos fohásza azért megremegtetette a szíveket. S a gyászoló seregben ott volt báró Eötvös József is, egy jobb jövő reményével szívében. Jellemző a népfantáziára, hogy a néphagyomány szerint maga Kossuth Lajos is ott volt áruhában a niklai emlékünnepen. Nem ismerték fel, csak akkor, amikor elbúcsúzott és levette kalapját, feltakarva tragikus szépségű arcát. De az e körbeli Berzsenyikultuszból nemcsak a niklai emlékműre tellett. Az irodalmi nyelvharcok lecsillapodásával szükség volt arra, hogy az író műveit a Döbrentei-féle erőszakos változtatásoktól menten, lehetőleg a kéziratok szerint helyesbítve adják ki. Ezt a munkát Toldy Ferenc végezte el ismeretes kiadásában 1864-ben. Ez a kiadás már nem felel meg a mai igényeknek; Toldy fáradt, beteg volt, amikor a kiadáson dolgozott és sok szép tervét temette bele a megvalósulás reménye nélkül. Meghatódva nézegettem írásait az Akadémián, a Toldy-hagyatékban. Amit ő nem tudott megvalósítani, nekünk kötelességünk véghezvinni. Toldy igen közel jutott Berzsenyihez, mert romantikus ízlése már akkor meglátta Berzsenyiben a benne rejlő romantikus költőt. Szerette Berzsenyit, mert Vörösmarty volt a költő ideálja, s mély, vallomásszerű jegyzetekben hódolt Berzsenyi költői nagyságának.

A kiegyezés után, különösen a Petőfi-Arany költői ideál uralma korában nem csodálhatjuk, ha Berzsenyi alakja ismét kissé elhalványodik. A hazafit, a nyelvművelőt, a szunnyadó nemzet ébresztőjét és a magyar öntudat képviselőjét látják benne. Beolvasztják alakját a Kazinczy-korszak ünnepélyes távlatába. Talapzatot adnak neki, magasra emelik, de történeti alak lesz. A XIX. század utolsó évtizedeinek mások a kérdései, mások az ideáljai, mint Berzsenyinek. Mégis szép életrajzok jelennek meg róla, gondosan kiegyensúlyozva a költő vonásait, tompítva életének különégeit, kiterjeszkedve környezetének tragikus hatásaira. Szülőmegyéjének, Vas vármegyének halhatatlan érdeme, hogy szobrot emelnek Berzsenyinek 1896-ban Szombathelyen. Az ünnepség lelkes szónoka többek között így szólt Berzsenyiről: «Költeményei megteremtették azt a magasabbratörő életet, amelyre a nehéz megpróbáltatások által megviselt nemzet ébredett».

Ez a magasabbratörő optimizmus később megszűnt, s azért másképp érezte Berzsenyit bizonyos tekintetben az 1900—1920-as nemzedék. E kor mély pesszimizmusa, radikális felfogása Berzsenyiben a magyar végzet, a magyar tragikum jelképét látta. A kor egyik írója így kiált fel egyik niklai látogatása alkalmából: «Születünk szentnek, becsületesnek, küzdünk másokért s úgy jár a magyar kultúra napszámosa, mint Te, Berzsenyi Dániel: letörik, lelkét felaprózzák, törekvését félremagyarazzák: az örületbe hajszolják és amikor kimúlik, adnak neki egy sarkot a temetőben, amelyen egy szál virág hervadozik.» A kor egyik kritikusa pedig így jellemzi Berzsenyit: «Melankóliája mély, az emberi sorsról, reménytelenségéről való felfogása rendíthetetlen. Lelke át van itatva a halál tragikumával.»

Ez a túlzó, pesszimista nemzedék főleg a magyar tragikum, a halál s az önfelelt művészi mámor költőjét látja és érzi Berzsenyi költészetében. Ady volt az ideáljuk, s jól érzik a Berzsenyi költészete mélyén rejlő erőt, nyugtalanságot, s úgy élik át Berzsenyi költészetét, mint erők harcát, feltámadását és összeomlását. Lázás látomásnak érzik Berzsenyi költeményeit. Álarcos embert látnak a költőben, aki művészeete csonkaságával fizetett élete fájdalomaiért és fonákságaiért. De ők is csonkán fogták fel Berzsenyi alakját. Csak azt látták benne, ami modernségükhöz legközelebb állott.

Korunk kétségtelenül tökéletesítette Berzsenyi költészetének felfogását. A modern esztétika a művészet belülrőlvalóságát felismerve, igen nagyra értékeli Berzsenyi művészetét. Vannak, akik magyar Hölderlint látnak benne. A régebbi alapos kutatások felhasználásával, a modern tudomány sokoldalú módszereivel közelebb jutottunk megértéséhez. Ránk vár az a feladat, hogy Berzsenyit oly közel hozzuk a magyar közízléshez, amilyen közelséget ő már régen megérdemelt volna. De ránk vár az a feladat is, hogy megvilágítsuk fejlődését, szellemének gazdagságát és feltárjuk annak forrásait. Korunk tisztultabb irodalmi ízlése Berzsenyi művészi törekvéseiben saját művészi lelkét ismerte fel. A művészi takarékoság, amellyel Berzsenyi a nyelvvel bánik, a tökéletes kifejezés művészeete, amely oly gyakran sikerül neki, virágkora költészetének lírai bensősége és zenei szépsége igazi nagy lírikusaink közé emelik őt. De nemcsak a költő áll most hozzánk oly közel, hanem a gondolkodó is. Korunké az érdem, hogy felfedezte Berzsenyit, a nemzetgazdát is, a földművelő nép sorsáért, s ezen át a magyarság sorsáért aggódó lánglelkű magyart, aki mint a mezei szorgalom akadályairól írt munkájában kifejti, nem akart látni sötét tekintetű, kullogó, rongyos magyar jobbágyot, hanem emelt homlokú, dolgát értő, jómódú magyar gazdát, az ország építőjét, a magyarság megtartóját. Korunk, amely jobban érzi a nemzeti élet erkölcsi feltételeit, felfedezte Berzsenyi erkölcsi genie-jét, meglátta Berzsenyit, a moralista költőt és a filozófust is. Berzsenyi költői műveinek akadémiai kiadása, amelyet az Akadémia a kaposvári Berzsenyi Társaság együttműködésével ad ki, lesz végre Berzsenyi műveinek oly kiadása, amely a kor és a költő színvonalának megfelel.

Korunk egy művelt írója, Dante sorsáról beszélve, szól Dante bukásairól, sikertelenségéről s magányosságára és nagysága tényezőit látja bennük. Berzsenyi Dániel sem volt szerencsés ember. A nagyság, a szerencsétlenség és a magány poklát megjárta ő is. Kigúnyolták, támadták, lekicsinyelték, bántották eleget. De volt bátorsága ahhoz, hogy meg ne tagadja, el ne árulja önmagát. Életének második fele élete első felének igazolásában telik el. S annál nehezebb volt a sorsa, mert sokszor joggal érezte és érezhette magát száműzöttnek, akárcsak a nagy olasz költő. Száműzöttnek az irodalmi élet központjától, ifjúsága kedves vidékeiről, száműzöttnek az idő vidám sodrától és néhány kedves barátjától.

De legendája, amelyet most felvázoltunk, bizonyítja, hogy a költő mindig közöttünk élt. Költészetének ritmusa beleolvadt a magyar élet ritmusába. Berzsenyi dicsősége emelkedőben van, s ez nemcsak a költőnek, hanem nemzetének s ennek a nemzedéknek is dicsősége. Berzsenyi-Múzeumot akarunk szervezni, kiadjuk műveit, szobrait állítjuk fel, ünnepeljük emlékét. S ennek a tudata szent örömmel tölti el lelkünket.

Mert jól tudjuk, hogy csak az, amit a halhatatlanságért teszünk, marad bennünk halhatatlan.